

GCC

(bk. KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ).

GEÇİK MESCİDİ

(bk. KİÇİK MESCİDİ).

GEÇME

Yazma eser ve levhaların metni çevreleyen ara pervaz süslemelerinde, kitap kapaklarında kullanılan zincir biçiminde altınlı süsleme
(bk. ZENCİREK).

GEDAYI

XV. yüzyılın önde gelen Çağatay şairlerinden
(bk. ÇAĞATAY EDEBİYATI).

GEDİK

Osmanlı hukukunda imtiyaz ve inhisar esasına dayanan tasarruf hakkı anlamında bir terim.

Türkçe bir kelime olan gedik “eksik, kusur; yıkık yer, duvarda açılan çatlak” anlamlarına gelir. Terim olarak ise inhisar ve imtiyaz esasına dayanan askerî, idarî, hukukî ve iktisadî mânalar ifade etmektedir. Osmanlı tarihi ve hukuku açısından önem taşıyan yönü hukukî ve iktisadî mânasıdır.

Askerî alanda gedik, savaşçı sınıftan sayılmadığı halde terfi ederek zâbit olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askerî sınıfların kadroları için kullanılmıştır. Bu rütbelerin efradı belli ve değişmez sayıdadır. Daha ziyade kale muhafızlarına tevcih edilen gedik timarlar bu mânanın kapsamına dahildir ve Osmanlı Devleti’nin başlangıcından beri vardır. Askerî mânada gedik tevcihlerine ilk döneme ait belgelerde rastlamak mümkündür (BA, Ali Emîrî-Kanûnî, nr. 323).

Idarî sahada gedik ise Osmanlı sarayında belli bir görev ve imtiyaz mânasını taşır. Bazı idarî memur ve hizmetlilerin reisine gedikli denir. Bu anlamda gedik yine Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri mevcuttur ve tasarruf edilen müktesep bir hak gibidir. Bunun için özel gedik defterleri tutulmuş ve gedik tev-

cihleri yapılmıştır. Saray câriyeleri içinde baş câriyeden sonra önemli bir imtiyaza sahip olan “gedikli câriyeler”, kapı halkı arasında mühim yerleri olan “gedikli ağalar”, XVIII. yüzyıldan sonra iç hazine kayıtlarını tutmak üzere görevlendirilen “gedikli efendiler” ve bu memurlara hizmetleri karşılığı tahsis edilen “gedikli zeâmet” tabirleri bu mânayı içine alır.

Gedik kelimesinin asıl ihtilâflı olan ve çıkış tarihi hakkında farklı yorumlar yapılan mânaları hukukî ve iktisadî olanlardır. Hukukî bir terim olarak gedik hakkı bazı iddiaların aksine VI. (XII.) yüzyıldan beri bilinmektedir ve menşei de İslâm hukukunda “sûknâ”, “girdar” veya “hulûv” denilen tasarruf hakları teşkil etmektedir. Girdar, mukâtaalı vakıf arazi yahut mîrî arazi üzerinde bu arazinin mutasarrıfı tarafından meydana getirilen ve sahibine “hakk-ı karâr” (bazı şartlarla devamlı tasarruf ve kiracılık hakkı) veren mülk bina, ağaç ve benzeri şeylere denir. Ebüssuûd Efendi buna gedikle aynı anlamı vermektedir. Hulûv ise daha ziyade Mısır’da görülen ve gedik hakkına benzeyen bir tasarruf şeklidir ve “bir gayri menkulün rakabesi üzerinde, o akar lehine tamir veya başka bir maksatla verilen belli bir meblağ para karşılığında mâlik olunan mücerret menfaat yani intifâ hakkı” diye tarif edilmektedir. Mâlikî hukukunda genişçe ele alındığı için Kanûnî zamanında gedik hakkına esas teşkil etmek üzere konu Kazasker Abdülbâki Efendi’ye inceltirilmiştir ve Kansu Gavri zamanındaki uygulamalar gedik hakkı uygulamaları için örnek alınmıştır (Ahmed Feyyûmî, vr. 136^b vd.).

Gedik hakkının Osmanlı hukukundaki mânasını da iki ayrı devrede incelemek gerekir. Birinci devre, ticaretin inhisarı söz konusu olmadığından ticaretin icrası için imtiyaz anlamının karışmadığı dönemi ihtiva eder. Bu mânada gedik hakkına İslâm ve Osmanlı hukukçuları “sûknâ” adını verirler. Ebüssuûd Efendi, sûknânın “oturmak” anlamında bir masdar olduğunu belirttikten sonra bu kelimenin hukukçulara göre esnaf ve sanatkarların özellikle vakıf dükkânlarında mütevellinin izniyle ve “karar” şartıyla ilhak ve bina ettikleri raf, dolap ve sandık gibi âlât ve edevatın hakk-ı karâr şartıyla konması anlamına geldiğini belirtir. Şer’iyye sicillerinde de buna yakın bir ifadeyle, “Âlât-ı lâzîmeden ibarettir” di-

ye tarif edilmektedir. Mısır’da ise buna cedik denilmektedir. Gerçekten Osmanlı Devleti’nde vakfın malî yetersizliği sebebiyle vakıf dükkânlar harap hale geldiğinde kiracılar dükkânı işler hale getirmek için tamirini üstlenmeyi, bunun karşılığında da kendi mülkü olmak üzere dükkâna hakk-ı karârı bulunan âlât ve edevatını yerleştirmeyi ve her sene cüzî bir kira bedeli vererek devamlı kiracı olmayı istiyorlardı. Böyle bir kira akdi yapıldığı takdirde yerleştirilen malzemeye “gedik”, gayri menkule “gediğin mülkü”, verilen kira bedeline de “mülk kirası” denilmekteydi. Bu anlamda gedik hakkı, girdar hakkı ile beraber VI. (XII.) yüzyıldan beri mevcuttu ve meşruiyeti tartışılmaktaydı. Kanûnî zamanında konu tekrar gündeme gelmiş ve aleyhteki görüşler üzerine Ebüssuûd Efendi 963 (1555-56) yılında meseleyi enine boyuna araştırarak bunun câiz olduğunu padişaha arz etmiştir (*Gedik Risâlesi*, vr. 115^b).

İkinci devre, inhisar usulünün kabulünden sonra gedik hakkının yeni bir mânaya kazandığı ve devamlı tasarruf hakkı anlamının yanında bir de ticarette inhisar, imtiyaz ve bir çeşit patent mânalarını da içine aldığı dönemdir. İnhisar usulü, yani belli miktarda esnafın belli sanatları icra edebilme usulü kabul edildiğinde inhisarına karar verilen sanat ve esnaflık ruhsatı, önce bu sanatları eskiden beri icra eden ve çoğunluğu vakıf olan dükkânlarda gedik hakkına sahip olan kişilere verilmiştir. Bunun sebebi vakıf dükkânlarda bulunan “âlât-ı lâzîme” olduğundan bunlar münhasıran bir sanatın icrasına ait ruhsat ve imtiyazın sembolü olmuş ve bu devirden sonra sûknâ hakkı “gedik hakkı” diye anılmaya başlanmıştır. Gerçekten inhisar duvarında bir delik açmanın şartı böyle bir gediğe sahip olmak olduğundan mânâ da uygun düşmüştür. Bu ise gedik hakkının kazandığı yeni iktisadî mânadır, ancak bu arada terimin eski anlamı da devam etmiştir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, gedik hakkının yeni bir mânaya kazanmasını gedik hakkının başlangıcı olarak kabul ederler ve bunu da 1140 (1727) yılından itibaren başlatırlar. Halbuki gedik hakkının hukukî mânasını VI. (XII.) yüzyıla kadar götürmenin mümkün olduğu yukarıda belirtilmiştir.

İslâm hukukçularına göre gedik hakkının hukukî dayanağı zaruret, örf-âdet kuralları ve “umûmü’l-belvâ” kaidesidir. Gedik denilen âlât ve edevat da gayri

[illegible]

Mahiyet itibariyle diğer gediklerden tamamen farklı olması ve Gediklerin İlgası Hakkında Kânûn-ı Muvakkat sadece İstanbul'daki gedikleri ilgilendirdiğinden bazı görüşlerin aksine örfî belde tasarrufları günümüze kadar devam etmiştir. Bu gediklerin bir kısmı arazi mutasarrıflarına satılarak veya miras sebebiyle gedik ve arazi mâlikliği aynı şahısta birleşerek ortadan kalkmıştır.

Osmanlı hukukunda istisnâ olarak meşruiyeti kabul edilen gedik usulü, ticarette inhisar usulünün 1270 (1853) yılında kaldırılmasıyla imtiyaz ve ruhsat mânâsını kaybetmiş ve tekrar eski anlamıyla tasarruf hakkı olarak kabul edilmiştir. 1277 (1861) tarihli Gedik Nizam-nâmesi ile de gedik hakkı bazı sınırlamalara tâbi tutulmuştur (*Düstur*, Birinci tertip, I, 258-262). Nihayet 1331 (1913)

542

BİBLİYOGRAFYA:

BA, Ali Emîrî-Kanûnî, nr. 323; Ahmed Feyyûmî, *Risâle ft tahkîki'l-ḥulûv*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 136^b; Ebüssuûd Efendi, *Gedik Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 115^b; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), V, 522-523; Kadri Paşa, *Kânûnû'l-'âdl ve'l-inşâf*, Kahire 1893, md. 342-343, 347; Ömer Hilmi, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1307, s. 12 vd.; Sıdkı, *Gedikler*, İstanbul 1325; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328-30, II, 159-162; Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, I, 652 vd.; Elmalılı, *İrşâdû'l-ahlâf ft ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1330, s. 77; Serkis Karakoç, *Tahşiyeli Kavânîn*, İstanbul 1330, I, 425-429; Ebû'lulâ Mardî, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1339-40, s. 90-95; "2 Muharrem 1290 Tarihli İzmir'de Tasarruf Olunan Gedikât Hakkında Olan Nizamnâme", *Külliyât-ı Kavânîn* (haz. Serkis Karakoç), TTK Ktp., Dosya nr. 18, belge nr. 237; "8 Zilhicce 1277 Tarihli ber Vech-i Mülkiyyet Tasarruf Olunmakta Bulunan Gedikât Hakkında Nizamnâme", *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 258-262; "1287 tarihli Nizamnâme", a.e., II, 170; "1331 Tarihli Gediklerin İlgaı Hakkında Kânûn-ı Muvakkat", a.e., İkinci tertip (1332), V, 118-120; Fikri Gürüzmar, *Vakıf Gayrı Menkuller ile Örfî Belde Tasarrufları*, Ankara 1949, s. 41 vd.; İsmet Sungurbey, *Medenî Hukuk Sorunları*, İstanbul 1976, III, 23, 40-41, 53; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 401-422; a.mlf., "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkı ile İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", *TDA*, sy. 46 (1987), s. 149-162.

AHMET AKGÜNDÜZ

GEDİK AHMED PAŞA

(ö. 887/1482)

Osmanlı vezîriâzamı.

Angiolello'ya göre Sırbistan'da doğdu. İvranye'ye (Vranye) bağlı Punușevce (Polnosevce) köyünün diğer adının 1570 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Gedik Ahmed Paşa olarak belirtilmesi doğum yerinin bu köy olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca İvranye'de bir cami yaptırması ve vakıf tahsis etmesi de bu tahmini pekiştirmektedir. Tanınmış olduğu "Gedik" lakabı ise Aşıkpaşazâde'ye göre kale açmak, kale tamir veya inşa etmek maharetine dayanmaktadır. Ayrıca bunun Gedikliler zümresinden yetişmiş olmasından kaynaklanabileceği de belirtilir (İA, I, 198). Hammer'in, bir dişinin eksikliği dolayısıyla bu lakapla anıldığına dair verdiği bilgi ise inandırıcı değildir.

II. Murad döneminde iç oğlanı olarak saraya giren ve II. Mehmed zamanında askerî rütbeyle çıkıp kısa bir süre Rum beylerbeyliği yapan Gedik Ahmed Paşa, 1462'den sonra İshak Paşa'nın yerine

Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Fahri Hatun İbneti Abdullah adlı hanımı bu yıllarda Kütahya'da vefat etti. Dolayısıyla onun İshak Paşa'nın damadı olması Fahri Hatun'un ölümünden sonraki yıllarda gerçekleşmiş olmalıdır. İlk büyük askerî başarısını 1461'de Koyulhisar'ı fethederek sağladığı anlaşılan Ahmed Paşa, Oruç Bey'e göre 1469 yılında (Oruç'un Manisa nüshasında İshak Paşa ile beraber) Karaman (bugün Konya) Ereğlisi ve Aksaray'ı fethedip II. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'yı Karaman valisi olarak Konya'ya yerleştirdi. Ertesi yıl Eğriboz'un fethiyle sonuçlanan sefere katıldı. Aynı yıl Anadolu beylerbeyliğinden ayrıldı ve vezirlik rütbesini aldı. 1471'de Alâiye'yi (Alanya), ertesi yıl İçel ve Karaman'da Silifke, Mekan, Gorigos (Kızkalesi), Gülek ve Lülü'e'yi (Lülü'e) ele geçirdi; Akkoyunlular'ın yoğun askerî yardımıyla vatanlarını geri almaya kalkışan Karamanoğlu Pîr Ahmed ve kardeşi Kasım Bey'i yenilgiye uğrattı. Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında 1473 yılında meydana gelen Otlukbeli Meydan Savaşı'nın Osmanlılar'ın zaferiyle sonuçlanmasında önemli rol oynadı. Şehzade Bayezid ile aralarındaki tartışma da Hanivaldanus ve Neşrî'nin rivayet ettiği gibi bu savaş sırasında olmuş, hatta Hammer, Ahmed Paşa'nın sonradan idam edilmesinin sebebinin bu tartışmaya dayandığını belirtmiştir.

Gedik Ahmed Paşa, 1474'te idam edilen Mahmud Paşa'nın yerine vezîriâzam oldu; Karaman ve İçel'deki askerî faaliyetlerini Ermenek, Manyan ve Silifke hisarlarını tekrar alarak sürdürdü. 1475'te II. Mehmed onu donanmayla Kırım'daki Ceneviz sömürgelerinin fethine gönderdi. Gedik Ahmed Paşa Haziran 1475'te Kefe, ardından Sudak ve Azak'ı zaptedip Menkup'u kuşattı. Kefe'de Cenevizliler tarafından hapse atılmış olan Kırım Hanı Mengli Giray'ı zindandan çıkardı ve onunla bir anlaşma yaptı. Buna göre Mengli Giray Kırım hanı olarak Osmanlı himayesini tanıyordu. Kazandığı başarıların da rolüyle kendisini üstün görmeye başlayan Ahmed Paşa, bu tavırları yüzünden zafer dönüşü padişahın güvenini kaybetti. Onun bu tavrı bir anlamda, Afyon'da 1470 yıllarında inşa ettirdiği külliye'nin sultanlara yaraşır boyutları ve görünüşüyle de gözler önüne serilmektedir.

1477'de Arnavutluk'ta İşkodra'ya karşı girişilecek bir sefere memur edilen Gedik Ahmed Paşa, orduda hâkim olan

menfi havaya uyarak bu görevi üstlenmekten kaçındı. Bunun üzerine görevinden alınarak Rumelihisarı'nda hapsedildi. Ertesi yıl, o sıralarda genç yaşta bulunan ve Arnavutluk seferine mîralem olarak katılan Hersekkâde Ahmed'in ara buluculuğuyla serbest bırakılıp kap-tan-ı deryâliğe ve aynı zamanda Avlon-ya sancak beyliğine getirildi. Bu görevde iken 1479'da Ege'de Kefalonya, Zanta ve Ayamavra'yı zaptetti. Bunun üzerine bu adaların prensi III. Leonardo Tocco ile Napoli hânedanına mensup olan yeni hanımı bölgeyi terk edip Napoli'ye döndüler. İtalya fütuhatına ilk adım olarak görülen bu seferden sonra II. Mehmed 1480 yılında Gedik Ahmed Paşa'yı Otranto'ya gönderdi. Ön yargılı çağdaş bir İtalyan kroniği bu sırada Ahmed Paşa'yı "cılız, esmer tenli, büyük burunlu, seyrek sakallı, orta boylu, çirkin, son derece merhametsiz, çok cimri" olarak tasvir eder. Otranto'yu Ağustos 1480'de fetheden Gedik Ahmed Paşa, İtalya'da girişeceği yeni fütuhat için ertesi ilkbaharda Avlonya bölgesinde asker toplayıp donanmanın gelmesini beklerken Fâtih Sultan Mehmed'in ölüm haberini aldı. Yeni padişah olan II. Bayezid'den ve ayrıca divandan donanma gönderilmesi ve Otranto Kalesi'ni savunan Osmanlı askerlerine yardım sevk edilmesi ricasında bulunmasına rağmen istekleri kabul edilmediği gibi kendisi de askerleriyle geri çağrıldı.

Fâtih'in son yıllarında Şehzade Bayezid ile Cem arasında taht için cereyan eden gizli mücadelede idareci, ulemâ ve askerî üst zümreler arasında kutuplaşmalar ortaya çıkmış, Gedik Ahmed Paşa ise kayınpederi İshak Paşa'nın Bayezid taraftarı olmasına rağmen ne Cem'in ne de Bayezid'in tarafını açık bir şekilde tutmuştu. Haziran 1481'de Bayezid ile Cem arasında Yenişehir'de yapılan savaşa son anda yetişen Gedik Ahmed Paşa, Hanivaldanus'a göre Bayezid'in savaşı kazanmasında büyük katkıda bulundu. Ancak Cem'i Ereğli'ye kadar takip etmesine rağmen onu yakalayamadı, hatta bu yüzden Cem taraftarı olduğuna dair rivayetler ortaya atıldı. Bir müddet sonra yeniden vezirlik rütbesini alan Ahmed Paşa'nın da Cem'e karşı açık bir tavır almadığı anlaşılmaktadır. Bunun hemen ardından II. Bayezid, bazı anlaşmazlıkların tesiriyle ve özellikle de onun gizlice Cem taraftarı olmasından şüphelenmesi dolayısıyla itaatsizliğini bahane ederek Ahmed Paşa'yı hapse attır-